

УДК: 159.9

© Тімченко О.В., Похілько Д.С., 2017 р.

О.В. Тімченко, Д.С. Похілько
Національний університет цивільного
захисту України, м. Харків

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ДІАГНОСТИКИ ЕМОЦІЙ У ДІТЕЙ

В статті йдеться про сучасні методи діагностики емоційного стану особистості. Представлено порівняльний аналіз різних груп методів діагностики емоційного стану, які можна використовувати для діагностики дитини.

Ключові слова: методи діагностики, експрес-діагностика, емоції, дитина.

А.В. Тімченко, Д.С. Похілько

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ДИАГНОСТИКИ ЭМОЦИЙ У ДЕТЕЙ

В статье говорится о современных методах диагностики эмоций личности. Представлен сравнительный анализ разных групп методов диагностики эмоционального состояния, которые можно применять для диагностики ребенка.

Ключевые слова: методы диагностики, экспресс-диагностика, эмоции, ребенок.

Timchenko A.V., Pokhilko D.S.

ANALYSIS OF MODERN METHODS OF DIAGNOSTICS OF CHILDREN'S EMOTIONS

The article is about modern methods of diagnostics of individual's emotions. It represents the comparative analysis of different groups of methods of diagnostics of child's emotional states.

The key words: methods of diagnostics, rapid diagnostics, emotions, child.

Постановка проблеми. Сучасний світ наповнений великою кількістю ситуацій, що викликають різні за модальністю емоції в особистості. Нажаль з кожним роком додається все більше різновидів життєвих моментів (політичні конфлікти, окупація територій, військові обстріли, вимушене переселення тощо), що викликають значні негативні емоції, в яких особистість потребує підтримки й допомоги.

Несформована дитяча психіка є більш тендітною, й потребує в значній мірі більшої уваги в складних життєвих ситуаціях. Але тут, ми зіштовхуємося зі значною проблемою. Незначний досвід дитини в повному обсязі не дає їй можливості в адекватній формі виразити свої внутрішні переживання. Так, наприклад, зовнішні прояви сльози у дитини в своїй

основі можуть мати зовсім різне (інше) емоційне підґрунтя: страх, печаль, сором, невпевненість тощо.

Отже, для діагностики істинних емоційних переживань дитини потрібно мати досить «чутливий» діагностичний матеріал, який би міг відтворити реальну картину внутрішніх переживань. Це вкрай необхідне для побудови актуального алгоритму надання необхідної психологічної допомоги дитині. Адже, найкращими ліками від слюзи є хустинка, яка за лічені секунди прибирає їх; але нажаль ніяк не впливає на їх причину.

Дослідження емоцій у дитини, більш складна задача. Вікові особливості малечі висувають ряд об'єктивних вимог як до процедури діагностики, так і до самого діагностичного матеріалу. Отже, порівняння різних методів діагностики емоцій, за чітко визначеними критеріями, дозволять фахівцю підбирати більш підходящу методикау діагностики для кожного конкретного випадку.

Аналіз останніх публікацій. Значний вклад в розвиток психодіагностичного інструментарію емоційного компоненту внесли: К. Ізард, В.М. Мясіщев, Р. Лазарус, О.М. Леонтьєв, Є.П. Ільїн, В.М. Бехтерєв, Г.М. Бреслав, М.В. Серов, О.А. Орехова та інші.

Серед сучасних дослідників, які займались питанням діагностики емоцій хочемо особливу увагу звернути на роботу О.А. Орехової [6]. Вона пропонує проводити діагностику емоційного стану дитини за допомогою кольору. Методика побудована на основі тесту відносин А. Еткінда. Дитині необхідно самостійно розфарбувати ряд хатинок, при цьому в її розпорядку лише вісім базових олівців (синій, червоний, жовтий, зелений, фіолетовий, сірий, коричневий, чорний). Даний метод розрахований на діагностику емоцій дитини від 6 до 11 років.

О.В. Жегалло запропонував новий підхід щодо ідентифікації емоційних станів. В своїх роботах він вирішує питання щодо неперервності сприйняття експресії обличчя [4]. О.В. Жегалло надає детальний опис набору базових мімічних кодів обличчя. Як зазначає автор, існують значні відмінності у

суб'єктивній значимості базових експресій. Тобто, страх має більшу валентність в порівнянні з радістю та гнівом, які сприймаються особистістю як рівнозначні.

Ним було доведено, що на різних етапах перцептогенезу ідентифікація виразів обличчя відбувається по різному і залежить від модальності емоцій, порядку проходження експозицій, індивідуально-психологічних особливостей спостерігачів та інших обставин [4].

В останній час все більше дослідників прагнуть автоматизувати процес діагностики емоційного стану особистості. Так, в своїх роботах А.С. Бобков пропонує використовувати метод автоматизованої обробки по розпізнанню емоцій на основі відеоряду.

В своїх працях автор дотримується позицій еволюційної та рудиментарної теорії, які дозволяють стверджувати, що базові емоції проявляються однаково у всіх людей. Це пов'язано з виникненням емоційних реакцій в процесі еволюції як пристосувальних механізмів, що сприяють адаптації організму до умов життєвих ситуацій [1].

А.С. Бобков спробував вирішити питання недостатності формального опису базових емоцій науковою термінологією, що в свою чергу повинно значно полегшити процес обробки даних.

Розроблена методика і програмний комплекс дозволяють відстежити з відеоряду зміни ставлення людей до подій, ефективно і своєчасно виявляти зміни в емоційному стані людини на основі її рухів й позі [2].

Хочемо зазначити, що на сьогодні існує багато наукових робіт, які намагаються вирішити питання діагностики емоційного компоненту особистості. Але, в силу своєї непостійності, багатогранності та швидкоплинності досить важко створити потрібний інструментарій для дослідження емоцій.

Метою нашої статті є проведення порівняльного аналізу сучасних методів діагностики емоцій дитини та визначення серед них найбільш ефективних.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Як вже зазначалося раніше, на сьогодні існує доволі багатий діагностичний інструментарій вивчення емоційної сфери особистості. Це пов'язано з тим, що сама по собі емоція не має свого власного продукту, а отже може бути вивчена лише опосередковано. Можна сказати, що кожен конкретний метод діагностики емоційної сфери особистості в своїй основі має один основний компонент, крізь призму якого й відбувається оцінка емоційного стану.

Тобто, кожна конкретна методика реєструє певну емоцію, або загальний емоційний стан особистості на основі певного критерію (зміна в поведінці, міміці; вибір кольору; деталі рисунка; вибір конкретної картинки тощо).

Отже, в загальному вигляді, за критерієм параметру, на основі якого реєструється емоція, всі методи діагностики можна поділити на 6 основних видів:

- методи діагностики на основі слухових критеріїв;
- діагностика на основі змін поведінки (рухи, міміка тощо)
- діагностика на основі вибору кольору;
- діагностика на основі малюнку;
- діагностика на основі відповідей на питання (тестові методи);
- діагностика за допомогою ляльки.

Надалі розглянемо вищезазначені методи діагностики емоційного стану особистості більш детально.

Діагностика емоцій на основі слухових критеріїв. Яскравим представником даного методу діагностики є запропонований В.Х. Манеровим, Є.М. Шнейдером метод автоматичного розпізнання емоцій за спектральними та інтонаційними показниками [5]. Загальним критерієм для виявлення емоцій є ступінь мовнорухового збудження. Автори описують спеціальні «когнітивні схеми емоцій», які складаються з ряду конкретних показників. На основі зіставлення сукупності певного переліку показників в

межах конкретної «когнітивної схеми» й відбувається розпізнання емоції. При цьому передбачається, що жодна з ознак не є жорстко прив'язаною до певної емоції, а її ідентифікація здійснюється на ймовірній основі.

Як зазначають самі автори, більш точно розпізнаються базові емоції. Також ними було виявлено тенденцію більш вірного розпізнання позитивних емоцій, ніж презирства, невпевненості та відрази.

Методи діагностики емоцій на основі змін поведінки. Найбільш показовим для даного виду методів діагностики емоцій є розроблений А.С. Бобковим автоматизований комплекс розпізнання рухів та поз [1].

Діагностика проводиться комп'ютерною програмою з наданого відеоряду. Нажаль даний метод ще проходить апробацію та недоступний для використання широким колом психологів.

Методи діагностики емоцій на основі відповідей на питання. Найбільш відомими тестами з діагностики емоцій є Шкала диференційних емоцій К. Ізарда та «Самооцінка емоційних станів» А. Уессмана і Д. Рікса [3]. Обидва тести побудовані за однаковим принципом. Методика складається з переліку загальновідомих емоційних станів та стверджень про них, яким досліджуваний повинен надати оцінку. В результаті підраховується сума балів за відповідною схемою та визначається домінуюча емоція чи емоційний стан.

Тестові методики вивчення емоцій розраховані на аудиторію досліджуваних підлітків та дорослих.

Діагностика емоцій на основі вибору кольору. Напевно, найбільш відомою методикою визначення емоційного стану особистості крізь призму кольору є тест М. Люшера. Метод передбачає розташування досліджуваним 8 кольорових карт у послідовний ряд. Після чого, згідно запропонованій автором інтерпретації розташування кожного кольору на конкретній позиції та сукупності кольорів в цілому ряду, йде визначення актуального емоційного стану.

На сьогодні існує багато варіантів та аналогів проведення тесту М. Люшера. На його основі розроблені і варіанти проведення діагностики емоційного стану дитини. Так, С.В. Велієва запропонувала методику «Потяг» [3]. В якості стимульного матеріалу виступає білий потяг з 8-ма вагонами: червоний, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, сірий, коричневий, чорний. Досліджуваній дитині пропонують розмістити кольорові вагони. В залежності від місця вагона в складі потяга йому надається певна кількість балів. Сума балів визначає знак і ступінь вираженості емоційного стану досліджуваної дитини. Як зазначає автор, даний метод можна використовувати з 2,5 років.

Ще одним аналогом вивчення емоційної сфери особистості дитини, а також її діяльнісних орієнтацій, особистісного відношення до певного об'єкту чи ситуації, є методика «Хатинка» О.А. Орехової [6]. Методика складається з трьох завдань: ранжування кольорів за ступенем прихильності, підбір відповідного кольору до емоційної категорії, підключення кольоро-асоціативного ряду емоцій дитини до різних видів діяльності. Методика розрахована на дітей молодшого та середнього шкільного віку.

Діагностика емоцій на основі малюнків. Методики в межах даної категорії можна розділити на 2 загальні види: (1) методики, які вивчають емоції на основі пред'явлення шаблонних малюнків та (2) методики які передбачають діагностованому самостійно створювати малюнок.

Методика М.П. Фетіскина *«Візуально-асоціативна самооцінка емоційних станів»*. Методика призначена для експрес-діагностики емоційних станів на основі вибору еталонних масок [5].

Яскравим представником графічних методик, в яких діагностований самостійно створює малюнки, є розроблена М.О. Панфіловою графічна методика «Кактус». Вона дозволяє визначити не лише емоційний стан дитини, наявність агресії, а й її інтенсивність та спрямованість [7]. Методика призначена для діагностики дітей від 3 років. Процедура проведення досить проста: дитині пропонується на стандартному білому аркуші намалювати

кактус. В ході малювання забороняється спілкування з дитиною, не можна задавати питання чи коментувати будь-що.

Обробка результатів проводиться за класичною схемою інтерпретації графічних методик. Але, слід звернути додаткову увагу на специфічні показники малюнку: характеристику фігури кактуса, манеру малювання, характеристику голок тощо.

Діагностика емоцій за допомогою ляльки. На базі Національного університету цивільного захисту України в науково-дослідній лабораторії екстремальної та кризової психології було розроблено експрес-метод діагностики емоційного стану дитини за допомогою ляльки з динамічними рисами обличчя (див. рис 1.) [8]. Метод дозволяє діагностувати актуальний емоційний стан дитини, або її емоційне ставлення до певної життєвої ситуації, чи конкретного об'єкту.

Рис.1. Лялька з динамічними рисами обличчя.

Процедура діагностики досить проста, що дає можливість проводити діагностику дитини починаючи з 2,5 років. Діагностика здійснюється наступним чином: дитині надається м'яка лялька розміром 27 сантиметрів. В роботі використовується окремо лялька-хлопчик або лялька-дівчинка відповідно до статі дитини, яка діагностується, та конкретної задачі діагностики. Лялька не має обличчя, всі необхідні деталі (очі, брови, губи) додаються окремо. Дитині необхідно самостійно створити обличчя ляльці, вибравши найбільш відповідний, на її думку, вираз обличчя.

Після створення дитиною обличчя психолог порівнює його з шаблоном в спеціальній таблиці інтерпретацій, й визначає емоційний стан дитини.

Таким чином, на основі вищезазначеного ми спробували зробити порівняльний аналіз різних груп методів діагностики емоцій особистості, які можуть використовуватися в роботі з дітьми. Результати представлені у таблиці 1.

Порівняння проводилося за наступними параметрами:

- необхідність спеціальних умов для проведення діагностики;
- характеристика стимульного матеріалу;
- характеристика інструкції, що надається діагностованому;
- час, що необхідний на проведення процедури діагностики;
- час, який необхідний обробку даних;
- рівень складності обробки отриманих показників;
- потреба в уточненні отриманих даних.

Одразу ж хочемо зазначити, що кожен з наданих груп методів діагностики емоційного стану має свої переваги та недоліки.

Досить легкими у використанні є група методів діагностики емоційного стану особистості на основі слухових критеріїв. Цей метод діагностики не потребує ні спеціальних умов для проведення процедури, ні спеціального обладнання. Це є його значні переваги у порівнянні з усіма іншими методами. Також, до переваг даного методу можна віднести й те, що його можна використовувати опосередковано (через засоби комунікації).

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз різних груп методів діагностики емоцій

	Методи діагностики на основі слухових критеріїв	Методи діагностики на основі відповідей на питання	Методи діагностики на основі змін поведінки	Методи діагностики на основі вибору кольору	Методи діагностики на основі малюнків	Діагностика емоцій за допомогою ляльки
Умови для проведення	Не потребує спеціальних умов.	Потребує приміщення з меблями	Спеціальне приміщення з відеокамерою та комп'ютером.	Не потребує спеціальних умов	Потребує приміщення з меблями	Не потребує спеціальних умов
Хар-ка стимульного матеріалу	Усне мовлення	Паперовий бланк	-	Паперові шаблони.	Паперовий аркуш	Лялька
Хар-ка інструкції	-	Більш складна	-	Проста	Проста	Проста.
Час на діагностику	Залежить від майстерності діагноста	15-20 хвилин	5-15 хвилин	2-5 хвилин	5-10 хвилин	2-5 хвилин
Час на обробку даних	Залежить від майстерності діагноста	10-20 хвилин	2-5 хвилини	Від 10 хвилин.	Від 10 хвилин	1-2 хвилини.
Рівень складності обробки даних	Базується на досвіді діагноста. Велика частина суб'єктивності в інтерпретації	Складна потребує математичних розрахунків	Проводить комп'ютер	Складна, потребує практичних навичок роботи з тестом М. Люшера	Проста. Потребує уважності діагноста	Проста. Зіставлення отриманої маски з таблицею шаблонів.
Додаткові уточнення	Не дає картини актуального емоційного стану. Рівень збудженості.	Не потребує додаткових уточнень. Реєструється конкретний стан.	Реєструється конкретна емоція.	Не потребує додаткових уточнень	Потребує уточнень у досліджуваного	Реєструється конкретна емоція, але потребує уточнень у досліджуваного.

Ця можливість є досить актуальною в умовах надзвичайної ситуації, коли немає вільного доступу до постраждалого.

Але, вагомим недоліком даного методу є те, що в процесі інтерпретації існує великий відсоток суб'єктивності. Також, даний метод не можна використовувати з дітьми, які в повному обсязі не оволоділи вербальними комунікативними навиками.

Значними перевагами тестових методів діагностики емоцій особистості у порівнянні з іншими групами методів, є те, що вони мають чітку структуру та однозначні в інтерпретації.

До недоліків даних методів можна віднести вікові обмеження, бо майже всі методики дослідження емоцій розраховані на категорію підлітків та дорослих. А отже, не мають можливості досліджувати емоційний стан дитини.

Сучасні методи діагностики емоцій на основі поведінки мають значно менший відсоток суб'єктивності в процедурі збору даних та їх інтерпретації ніж їх попередники. Процедура інтерпретації відбувається за допомогою комп'ютерної програми, яка автоматично відсікає та фільтрує отримані дані, виключаючи дрібні помилки та фонові жести.

Але, значним недоліком даного методу є те, що для проведення діагностики необхідно мати значний спеціальний інструментарій (відеокамеру, комп'ютер зі спеціальним програмним забезпеченням тощо).

Напевно, найбільш прийнятною у роботі з дитиною є група методів діагностики емоцій на основі кольору. Процедура діагностики легка й швидка, що дозволяє використовувати ці методи вже з 2,5 років. Для проведення процедури діагностики потрібний незначний матеріал (кольорові картки, або спеціальний бланк з кольоровими олівцями).

Але, до недоліків даної групи методів можна віднести те, що в середньому на проведення всієї процедури діагностики йде від 15 до 30 хвилин.

Широкі можливості в діагностиці емоційного стану дитини надають малюнкові або графічні методи. Вони, на відміну від інших методів, дають можливість не лише визначити актуальний емоційний стан дитини, а й висвітлити її внутрішні переживання, страхи тощо.

До недоліків даних методів можна віднести те, що інколи на їх проведення необхідно багато часу (понад 40 хвилин). Також, недоліком й те, що для проведення діагностики необхідні спеціальні умови (приміщення з меблями, де б дитина відчувала себе у безпеці, альбом, краски, олівці тощо), які на жаль не завжди можна створити в надзвичайній ситуації.

Метод діагностики емоцій за допомогою ляльки є доволі універсальним, його можна використовувати з дітьми вже з 2,5 років. Підібрані матеріали приємні на дотик. Сама процедура діагностики проходить доволі швидко, інтерпретація отриманих даних проходить за схемою порівняння з шаблоном. Також, перевагою цього методу діагностики є те, що фахівець надалі може продовжувати психотерапевтичну роботу з дитиною опосередковано через цю ляльку.

На сьогодні до недоліків можна віднести те, що лялька з динамічними рисами обличчя недоступна для широкого загалу професіоналів-психологів.

Хочемо зауважити, що кожен з наведених груп методів діагностики емоцій є незамінним в своїх специфічних ситуаціях. Отже, при виборі певного методу діагностики слід враховувати ряд об'єктивних факторів:

- зовнішні умови ситуації, в якій необхідна діагностика;
- безпосередньо який продукт ми хочемо отримати;
- вікові обмеження методики;
- необхідний час на проведення діагностики;
- можливість використання спеціального обладнання тощо.

Висновки. Незважаючи на те, що сучасна психологічна наука має значний діагностичний інструментарій вивчення емоцій, все ж таки існують прогалини в методах діагностики емоційного стану дитини. Деякі методи мають вікові обмеження й не можуть бути використані для діагностики дітей

молодшого шкільного та дошкільного віку. Інші – потребують наявності спеціалізованого інструментарію для проведення процедури діагностики.

Отже, фахівець перед початком діагностики повинен детально оцінити всі обставини і умови ситуації, в якій проводитиме процедуру дослідження, й підібрати метод, який максимально зможе відтворити внутрішню картину емоційних переживань дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автоматизированный подход к решению задачи определения эмоциональных реакций человека / [Заболеева-Зотова А.В., Розалиев В.Л., Бобков А.С., Федоров О.С.] // Известия Волгоградского государственного технического университета. – Вып. 8. – Том 6. – 2010. – С. 51-55.

2. Бобков А. С. Модели и методы определения эмоционального состояния человека на основе автоматизированной обработки и анализа видеоинформации : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня техн. наук : спец. 05.13.01 «Системный анализ, управление и обработка информации (информационно-вычислительное обеспечение)» / Бобков Артем Сергеевич; [Место защиты: Ин-т систем. анализа РАН]. – Москва, 2013. – 24 с.

3. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеев. – СПб. [и др.]: Питер, 2003. – С.226-227. – (Серия "Практикум по психологии").

4. Жегалло А. В. Идентификация эмоциональных состояний лица в микроинтервалах времени : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.01 / Жегалло Александр Владимирович; [Место защиты: Ин-т психологии РАН]. – Москва, 2007. – 127 с.

5. Манёров В. Х. Автоматическое распознавание эмоций по спектральным и интонационным признакам / Манёров В.Х., Шнейдер Е.М. // Материалы доклада и сообщения 5-го Всесоюзного совещания-симпозиума цикла «Акустика речи и слуха». – Одесса, – 1989. – С. 72-83.

6. Орехова О.А. Цветовая диагностика эмоций ребенка / О.А. Орехова. – Санкт-Петербург : Речь, 2006. – 112 с. – (Практикум по психодиагностике).

7. Панфилова М. А. Графическая методика «Кактус» Текст. / Памфилова Марина Александровна // Обруч. – 2000. – №5. – С. 12-13.

8. Патент 106078 Україна МПК (2016.01), А61В 5/00, G09В 23/28 (2006.01). Спосіб діагностики психоемоційного стану дитини / Похілько Д.С., заявник та власник патенту Національний університет цивільного захисту України. - u201511284; заявка 16.11.2015; опубліковано 11.04.2016, Бюл. № 7.

Відомості про авторів

Прізвище, ім'я, по батькові – Тімченко Олександр Володимирович
Вчений ступінь – доктор психологічних наук
Вчене звання - професор
Посада – Головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України
Організація (установа) – Національний університет цивільного захисту України
Місто – Харків
Адреса – м. Харків, вул. Чернишевська, 94
Телефон – (057)700-56-82
Електронна адреса – ndlecp@nuczu.edu.ua

Timchenko Oleksandr Volodymyrovych.
Doctor of Psychological Sciences.
Professor.
Leading Researcher of the research Laboratory of Crisis and Disasters Psychology of National university of civil protection of Ukraine.
National university of civil protection of Ukraine.
Kharkiv, Chernishevskya, 94.
+38(057) 700-56-82.
e-mail – ndlecp@nuczu.edu.ua
orcid_qrcode Timchenko

Прізвище, ім'я, по батькові – Похілько Діана Сергіївна
Вчений ступінь – кандидат психологічних наук
Вчене звання – старший науковий співробітник
Посада – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України
Організація (установа) – Національний університет цивільного захисту України
Місто – Харків
Адреса – м. Харків, вул. Чернишевська, 94
Телефон – (066)444-39-78
Електронна адреса – le.di.anna.s@gmail.com

Pokhilko Diana Serhiivna
Candidate of Psychological Sciences
Senior Research Officer
Senior Research Officer of the research Laboratory of Crisis and Disasters
Psychology of National university of civil protection of Ukraine.
National university of civil protection of Ukraine.
Kharkiv, Chernishevskaya, 94.
Tel. – (066)444-39-78
e-mail – le.di.anna.s@gmail.com
orcid_qrcode Pokhilko

